

László Göncz

Značilnosti oblikovanja narodne identitete prebivalstva na območju Prekmurja od leta 1867 do sredine dvajsetega stoletja¹

Izveleček

V prispevku so obravnavane nekatere značilnosti večplastnega procesa oblikovanja narodne identitete in državne pripadnosti prebivalstva na območju današnjega Prekmurja, ki se je predvsem zaradi »tisočletne«¹ pripadnosti pokrajine madžarski državi v marsičem razlikoval od ostalih slovenskih regij. Bila so obdobja, ko je bila s strani večinskih narodov na narodnostno mešanem območju bolj poudarjena državna pripadnost posameznika in skupnosti (v času avstro-ogrske monarhije, šestdeseta in sedemdeseta leta dvajsetega stoletja), ob večjih političnih spremembah, kot so bili obdobje po prvi svetovni vojni, druga svetovna vojna in desetletje po njej, pa je praviloma prihajala v ospredje narodna pripadnost oziroma morebitni konflikti v zvezi z njo. V prispevku predstavljeni primeri potrjujejo spoznanje, da se je od druge polovice devetnajstega stoletja do zadnje tretjine dvajsetega stoletja na območju nekdanje Slovenske krajine (skupaj s Porabjem) in današnjega Prekmurja praviloma favorizirala narodna identiteta večinskega naroda. Podobnosti najdemo tudi v tem, da je vsakokratna oblast postavljala v ospredje lojalnost pripadnikov narodnih skupnosti do aktualne države in marsikdaj zanemarjala ali zgolj formalno pristopala k zagotavljanju ohranjanja narodne identitete in maternega jezika manjšinskih skupnostih ter pri doseganju svojih ciljev do šestdesetih let dvajsetega stoletja marsikdaj ni izbirala sredstev. Tudi zaradi omenjenih nedoslednosti in težav je narodna identiteta sicer maloštevilnih

---

1 Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa *Manjšinske in etnične študije ter slovensko narodno vprašanje* (P5-0081), ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

prekmurskih Madžarov in porabskih Slovencev postala precej načeta. Pomen večjezične družbe, ki temelji na toleriranju in sprejemanju drugačnosti, so dolgo zanemarjali, kar ni ostalo brez posledic, globalizacija zadnjih desetletij pa je postavila skupnosti pred nove izzive.

V prispevku so uporabljeni in predstavljeni nekateri z vidika raziskovanja narodne identitete prekmurske in porabske slovenske skupnosti pomembni madžarski arhivski in drugi viri, ki so slovenski javnosti manj znani.

Ključne besede: Slovenska krajina, Prekmurje, Porabje, madžarska skupnost, slovenska skupnost, narodna identiteta, lojalnost, narodnostne pravice, materni jezik, prekmursko narečje.

1 Uvod

Proces oblikovanja narodne identitete prebivalstva na območju današnjega Prekmurja in njihova lojalnost do države sta se v marsičem razlikovala od ostalih območij Republike Slovenije. Med glavne razloge omenjene posebnosti gotovo sodi dejstvo, da je spadalo območje Prekmurja več stoletij – vse do leta 1919 – pod okrilje madžarske države. Na proces je vplivala tudi obrobnost pokrajine, ne glede na državno pripadnost, kar je pogojevalo od državnih povprečij slabše gospodarske, demografske in socialne okoliščine. Čeprav je Prekmurje sorazmerno majhno območje, so bile posebnosti in raznolikosti prisotne tudi znotraj same pokrajine. Na to je predvsem vplivala razdeljenost slovenskega etničnega območja v Prekmurju med dvema županijama (med Zalsko in Železno), ki sega že v čas ustanavljanja županij na Madžarskem, torej v enajsto stoletje. Na raznolikost prekmurskega prebivalstva je vplivala tudi verska razdeljenost, kar pomeni posebnost v širšem slovenskem prostoru. V tem prispevku se osredotočimo zgolj na nekatere vidike narodne identitete prebivalstva, ki je živelo oziroma živi na območju današnjega Prekmurja. Bila so obdobja, ko je bila bolj kot narodna izražena državna pripadnost posameznika (v času avstro-ogrske monarhije, v šestdesetih in sedemdesetih letih dvajsetega stoletja), ob večjih političnih spremembah, kot so bili tako imenovano prevratno obdobje po prvi svetovni vojni, druga svetovna vojna in desetletje po njej ter osamosvojitve Slovenije, pa je praviloma prihajala v ospredje narodna pripadnost oziroma morebitni konflikti v zvezi s tem.

2 Vplivi političnih interesov in družbenih sprememb na oblikovanje narodne identitete v Prekmurju v dvajsetem stoletju

Pred sto leti sta najštevilčnejši narodni skupnosti na tem območju, slovenska in madžarska, zamenjali družbeni »status«, kar je bilo pomembno z vidika oblikovanja narodne identitete in tudi glede lojalnosti prebivalstva do države, v kateri so živeli. Prekmurški Slovenci, ki so bili v okviru Slovenske krajine do leta 1919 narodna manjšina v tedanji Kraljevini Madžarski, so po priključitvi območja h Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev (SHS) postali večina. Del skupnosti Slovenske krajine, ki je živela v Porabju, kljub zahtevam jugoslovanske delegacije na mirovni konferenci v Parizu ni bil priključen jugoslovanski državi (Slavič 1999, 217). Madžari v neposrednem obmejnem pasu, ki je pripadel Kraljevini SHS, so bili na osnovi odločitve Vrhovnega sveta mirovne konference primorani status večinskega naroda zamenjati za manjšinskega. Madžarska skupnost, ki je po letu 1919 postala narodna manjšina v okviru

tedaj nastalega Prekmurja kot »samostojne« pokrajine oziroma regije znotraj Jugoslavije, je pred tem sicer sodelovala s slovensko skupnostjo (podobno kot s hrvaško v Medmurju), saj so živeli v neposredni sosesčini v okviru iste države (Madžarske). O njih kot sestavnem delu prekmurske skupnosti pa lahko govorimo šele po priključitvi območja k SHS, kajti do leta 1919 jih – posledično tudi njihovih naselij – praviloma niso prištevali pod Slovensko krajino.

Do konca prve svetovne vojne je bila večina prebivalstva na območju današnjega Prekmurja, ne glede na narodno pripadnost, lojalna tedanji državi, Kraljevini Madžarski. Neposredno po omenjeni vojni, v času nastajanja novih držav na območju razpadajoče avstro-ogrske monarhije (tudi Države SHS in mesec dni pozneje Kraljevine SHS), so še prekmurski Slovenci dokaj množično izrekli simpatije do madžarske države. Na ljudskem zborovanju v Murski Soboti, ki je potekalo 2. decembra 1918, so sprejeli sklep v podporo ustanovitvi slovenske županije (katere območje bi zajemalo in združilo celotni slovenski etnični prostor Zalske in Železne županije) ter se opredelili za lojalnost do Madžarske. Ta dokument, ki so ga poslali madžarski vladi (vlada je 12. 12. 1918 sprejela sklep o ustanovitvi slovenske županije, ki pa se zaradi drugačnega razpleta političnih okoliščin ni uresničil), je podpisalo 140 oseb, ki so bile pretežno slovenskega porekla (MNL OL 1). To ne pomeni, da tedaj med Slovenci na Madžarskem ni bila prisotna tudi drugačna miselnost. Takrat so se nekateri posamezniki in skupine, ki s stanjem in položajem Slovencev niso bili zadovoljni, že javno opredelili za priključitev območja k nastajajoči jugoslovanski državi. To potrjuje tudi protest skupine, ki se je v okviru obeleževanja petindvajsetletnice Madžarskega prosvetnega društva Slovenske krajine, ki se upravičeno lahko okarakterizira kot pobudnik in izvajalec načrtne madžarizacije na območju Prekmurja, dne 20. oktobra 1918 javno zoperstavila zgrešeni »vendski teoriji«² ter javno poudarjala željo po združitvi z južnoslovansko državo (Slavič 1999, 37). Tudi prekmurski udeleženci tako imenovanih taborov oziroma ljudskega zborovanja v Ljutomeru (3. 11. 1918) in Gornji Radgoni (26. 12. 1918) so se jasno opredelili za Jugoslavijo (Kokolj in Horvat 1977, 277). Tovrstne aktivnosti so v lokalnih in državnih madžarskih krogih vzbujale bojazen, da se bodo tudi Slovenci, ki so jih imeli za lojalne, politično manj aktivne prebivalce države – po odcepitvi velikih narodnih manjšin (Romuni v Transilvaniji, Slovaki v severnem predelu države in Srbi v Vojvodini) so se namreč v tistih tednih pridružili novonastalim državam na območju dotedanje avstro-ogrske monarhije), odcepili od Madžarske. Šele na koncu leta 1918, ko jih je na to možnost opozoril na novo imenovani vladni komisar za Slovensko krajino, prekmurski rojak Béla Obal³, so v madžarskih vladnih

2 Zagovorniki venske teorije so brez pravih argumentov oporekali obstoju slovenske skupnosti oziroma Slovencev na območju Prekmurja.

3 Béla Obal (Cankova, 1882 – Dunaj, 1951) – do decembra 1918 profesor teologije in zgodovinar na pravni in teološki akademiji v Prešovu, nato ga je madžarska vlada

krogih postali pozorni na pismo predsednika omenjenega Madžarskega prosvetnega društva Slovenske krajine, soboškega odvetnika Jánoša Czifráka. On je že nekaj mesecev prej, 23. junija 1918, zapisal, »da je med vojno narodnostno prebujanje dospelo tudi do prekmurskih Slovencev, ki prej pomena narodnostnega vprašanja niso poznali«. Czifrák je omenjeno spremembo pri Slovencih ocenil za skrb vzbujajočo in predlagal ostrejšje ukrepe, s katerimi so želeli zatreti komajda spočeto slovensko narodno gibanje v Prekmurju (MNL OL 2). Vendar so prav tovrstna dejanja in aktivnosti delovala nasprotno z njihovimi nameni in so v tistem poznojesenskem obdobju 1918 spodbudila peščico zavednih prekmurskih Slovencev do še večje aktivnosti glede sprememb pri uveljavitvi interesov slovenske skupnosti. Jožef Klekl st., Ivan Jerič in somišljeniki, podprti predvsem s strani slovenskega narodnega sveta v Mariboru (najbolj s strani Matije Slaviča, pozneje strokovnjaka za Prekmurje na pariški mirovni konferenci), so – tudi s pomočjo izkoriščanja napačnih madžarskih pritiskov na lokalni ravni – s pospešeno projugoslovansko retoriko, kar je bilo glede na kaotične madžarske notranje- in zunanjepolitične razmere bistveno lažje kot prej, sorazmerno hitro spreminjali javno mnenje Slovencev. Prvotno število nekaj deset podpornikov jugoslovanske oziroma združene slovenske ideje v času Majniške deklaracije (1917) je do pomladi 1919 izrazilo naraslo, v dnevih jugoslovanske zasedbe Prekmurja avgusta 1919 pa je že imelo nekaj deset tisoč podpornikov (Göncz 2017, 187–193).

Med dvema svetovnima vojnoma ni mogoče govoriti o podobni lojalnosti do jugoslovanske države, kot je bila ta do leta 1918 do Madžarske, kar je posledica velike negotovosti prebivalstva po prvi svetovni vojni in stanja, da se je nova (jugoslovanska oziroma slovenska) oblast dokaj počasi stabilizirala na območju Prekmurja. Na negotove razmere v Prekmurju je Deželno vladno v Ljubljani opozorilo tudi Notranje ministrstvo Jugoslavije 14. marca 1921, kar je sicer v poročilu, ki ga je na osnovi omenjene ocene ministrstva zahtevala Deželna vlada, tedanji civilni komisar za Prekmurje Gašper Lipovšek v določenem delu zavračal (in pojasnjeval okoliščine, zakaj so možne tovrstne negativne ocene stanja v Prekmurju). To potrjuje zahteven proces integracije območja Prekmurja v novo jugoslovansko državo po letu 1919 (AS 1). Sprememba državne pripadnosti je močno vplivala na vzdušje prebivalstva Prekmurja in njegovo lojalnost do Kraljevine SHS oziroma Madžarske. Civilni komisar Lipovšek je v omenjenem poročilu, sicer nekoliko poenostavljeno, to obrazložil tako, da se »je čut odvisnosti in nesamostojnosti v slovenskem

---

imenovala za vladnega pooblaščenca za Slovence. Bil je pobudnik »slovenske« županije, pozneje avtonomije, vendar se je zaradi ustanovitve Madžarske sovjetske republike postopek v marcu 1919 ustavil. Obal je postal ljudski komisar za Slovence na Madžarskem, vendar je bil že po dobrem mesecu imenovan za univerzitetnega profesorja v Budimpešti. Po padcu Madžarske sovjetske republike je emigriral na Dunaj, kjer je preživel večino svojega preostalega življenja (MNL OL 3, MNL SL 1).

prebivalstvu skozi stoletja tako ustalil, da le ti še danes vidijo v madžarskih krogih osebe, katerim sami, prav zaradi slovenske narodnosti, niso dorasli« (AS 2). Ilustracija stanja s strani civilnega komisarja v veliki meri ustreza dejanskim razmeram v dvajsetih letih dvajsetega stoletja, kar je posledično pogojevalo to, da je nova oblast po mesecu avgustu 1919, ko je na osnovi sklepa Vrhovnega sveta mirovne konference jugoslovanska vojska zasedla Prekmurje, pripeljala v pokrajino skorajda v celoti novo »zasedbo« strokovnega osebja na vseh področjih, od državne uprave do šolstva.

Madžarska skupnost je po letu 1919 ostala v Prekmurju skorajda brez »narodnostne« inteligence. Veliko število uradnikov in strokovnega pedagoškega osebja je že takoj po zasedbi Prekmurja odšlo na Madžarsko, v naslednjih tednih in mesecih pa je bilo tovrstnih primerov še več. Omembe vreden podatek je, da je – poleg odseljavanja, ki se je zgodilo spontano (veliko število madžarskega strokovnega kadra ni želelo ostati na, kot so oni imenovali, »zasedenem ozemlju«, drugi so odšli zaradi osebnih ali eksistenčnih interesov, morebiti pobegnili kot vojaški obvezniki itd.) – jugoslovanska oblast do meseca avgusta 1920 zgolj iz Dolnje Lendave prisilno izgnala osemindeset družin (to je približno 200–250 oseb (AS 4). Iz ostalih krajev je bilo, kot je razvidno iz drugega seznama, »uradno« izgnanih bistveno manj oseb oziroma družin, skupaj okrog petindvajset. Vendar pa je glede na dejstvo, da je po priključitvi Prekmurja h Kraljevini SHS tam ostalo madžarsko izobraženstvo skoncentrirano bilo v Dolnji Lendavi, to pomenilo velik udarec za madžarsko narodno skupnost.

V tistem obdobju je nastajajoča jugoslovanska oblast vsiljevala zelo grobo usmerjeno retoriko proti Madžarski, s čimer je želela vplivati na oblikovanje javnega mnenja, predvsem na utrjevanje slovenske oziroma jugoslovanske narodne pripadnosti in na lojalnost prebivalstva do nove države. Jeseni leta 1918 in spomladi 1919 ter po formalni zasedbi Prekmurja s strani jugoslovanske vojske 12. avgusta 1919 je bilo v slovenskih dnevnikih časopisih (največ v Slovincu) in v obliki letakov objavljenih več deset tovrstnih besedil. V marcu 1919 je delegacija iz Prekmurja obiskala Beograd, da državnemu vodstvu predstavi razmere v Prekmurju in ga prosi, da jugoslovanska delegacija na pariški mirovni konferenci še intenzivneje zahteva priključitev območja h Kraljevini SHS (Slavič 1999, 255–256). Po vrnitvi domov so med prekmurskim življenjem raztrosili letake, na katerih so – z odobritvijo pristojnih v Beogradu – Madžare predstavili v najslabši luči, kot glavnega krivca za vojno, ki je povzročil največje zločine. Madžarsko državo pa so ocenili za neperspektivno, kjer naj bi bile možnosti za razvoj daleč najslabše v širši regiji (PAM – 1). Podobna retorika, a z različno intenziteto, je bila prisotna v Prekmurju v celotnem obdobju med dvema svetovnima vojnama (Göncz 2001, 117–293).

Pozneje, v času druge svetovne vojne, ko je območje Prekmurja spet spadalo k Madžarski, se je vprašanje lojalnosti prebivalstva do »aktualne«

države še dodatno zapletlo. Takrat je madžarska oblast uporabila grobo, proti jugoslovanski državi in njenim narodom uperjeno retoriko. V Kraljevini SHS so retoriko, ki so jo uporabili za odvrčanje prebivalstva od Madžarske, upravičevali s »tisočletnim madžarskim jarmom, v okviru katerega so Slovence in druge južnoslovanske narode zapostavljali« – Madžarska je podobno počela med drugo svetovno vojno in tovrstna dejanja upravičevala »s katastrofalnim trpinčenjem in načrtno asimilacijo Madžarov po letu 1919 s strani Jugoslovancev oz. njihove oblasti«. Drži, da je bilo obdobje po nastanku avstro-ogrske monarhije za narodne skupnosti v marsičem neprijazno, pristojne oblasti so se namreč lotile načrtnih asimilacijskih »prijemov«, vendar kar zadeva potencirano retoriko v prid uveljavljanja enostranskih narodnih interesov in ozemeljskih teženj, je sleherna oblast (jugoslovanska in madžarska) pri doseganju svojih ciljev velikokrat grobo posegla v dostojanstvo in pravice sobivajoče narodne manjšine.

V obdobju druge svetovne vojne se je z vidika odnosa do ponovno spremenjene državne pripadnosti v Prekmurju prebivalstvo delilo na več skupin. Med njimi je bilo glede tega precej prepletanja in prehodov, stroge razmejitve pa ni mogoče vedno določiti.

Velika večina prekmurskih Madžarov je bila pristašev revizije trianonske mirovne pogodbe (ker so jo doživeli kot krivično odločitev), zato so bili leta 1941 zadovoljni s ponovno priključitvijo območja k Madžarski. Pričevalci tedanjih dogodkov, ki so prihod madžarskih vojaških enot v Prekmurje 16. aprila 1941 osebno doživeli, so se tudi več desetletij pozneje z veseljem spominjali različnih praznovanj ob tistem dogodku. Več intervjuvancev je omenjeni datum označilo za »najsrečnejši dan« v njihovem življenju (Göncz 2019, 70, 133–134, 189). V zvezi s tem je treba pojasniti, da je dobra polovica (morda dve tretjini) tedanjega avtohtonega prekmurskega prebivalstva dvaindvajset let pred tem »na svoji koži« občutila odcepitev območja od madžarske države in njegovo priključitev Kraljevini SHS, kar so doživeli z različnimi čustvi. Madžari oziroma madžarske družine, vsekakor večina njih, je tragično doje-manje odcepitve od matične države prenašala tudi na mlajšo generacijo. Javno se o tem v času tako imenovane prve Jugoslavije ni govorilo, vendar je razočaranost zaradi novonastalega manjšinskega statusa sodila v vsakdanji pogovor znotraj madžarskih družin in v komunikacijo njihovega neposrednega, »notranjega« družinskega sodelovanja (Göncz 2006a, 39–40, 70, 78, 200).

Mlajše generacije prekmurskih Slovencev, ki so se socializirale v obdobju med dvema vojnama v Kraljevini SHS, so bile lojalne do Jugoslavije in Slovenije, zato so spremembe leta 1941 sprejele z negotovanjem, kot okupacijo. Nekateri med njimi, pod vodstvom Štefana Kovača, so v okviru komunističnega gibanja iskali podporo za skupni nastop proti širjenju fašizma pri vodstvu madžarskih komunistov. Ko so spoznali, da so glede revizije na nasprotnih bregovih (tudi madžarski komunisti so podpirali okupacijo Prekmurja), so se

lotili samostojnega organiziranja upora proti Madžarom. V Prekmurju je bilo tovrstno gibanje kljub temu dokaj šibko, kar je Ferdo Godina razlagal s tem, da je večina Prekmurcev, predvsem tistih, ki so bili evangeličanske veroizpovedi, kazala lojalnost do Madžarske. Vodstvo omenjenega gibanja je obsodilo tiste predstavnike mlajše prekmurske generacije, ki so kolebali glede lojalnosti, predvsem pa tiste, ki so se odpravili na madžarske univerze oziroma so možnost osebnega napredovanja iskali v okviru madžarskega kulturnega prostora (Godina 1980, 35–37). Jeseni 1941 so se tovrstne aktivnosti popolnoma pretrgale, ker je madžarska oblast uničila oziroma fizično likvidirala vodstvo območne Osvobodilne fronte in komunističnega gibanja s Štefanom Kovačem na čelu (v Prekmurju do jeseni 1944 ni bilo omembe vrednega gibanja oziroma odpora proti madžarski oblasti).

Starejše generacije prekmurskih Slovencev so se v dveh desetletjih življenja v južnoslovanski državi večinoma privadile na Jugoslavijo, vendar pa tudi »madžarskih časov« še niso pozabile, zato so bili vsaj nekateri leta 1941 do določene mere indiferentni. Drugi so bili razočarani, vendar v manjši meri, kot se je to dogajalo pri mlajši generaciji. Nova oblast je v Murski Soboti takoj obnovila delovanje Madžarskega prosvetnega društva za Slovensko krajino. Program društva in njegove zahteve so bile še bolj radikalne kot v času pred jugoslovansko zasedbo Prekmurja leta 1919. Vendska teorija je bila tedaj vsiljena v največji možni meri, potencirali pa so tudi konflikt med Slovenci glede smiselnosti uporabe prekmurskega narečnega jezika in uradnega slovenskega jezika, ki so ga govorili predvsem uradniki, ki so prišli v Prekmurje po letu 1919, in mlajše izobraženstvo, ki je obiskovalo srednje in visoke šole v Sloveniji (Göncz 2006a, 34–37, 48–57). Kar zadeva slednje, se je do tega vprašanja opredelilo tudi višje madžarsko duhovništvo. Argumentirali so želeli upravičenost venske teorije in so trdili, da prekmurski Slovenci (»Vendi«) niso sestavni del slovenskega naroda. V tem kontekstu – in tudi zaradi lažjega razumevanja takratnega vzdušja – je zanimivo pismo tedanjega sombotelskega škofa Józsefa Grószsa, ki je nekaj tednov po zasedbi Prekmurja s strani Madžarske, julija 1941, ministru za šolstvo in verska vprašanja Bálintu Hómanu napisal:

Je zelo zanimivo in svojevrstno, kljub temu da 75-80% prekmurskega prebivalstva po maternem jeziku ni madžarsko, da tam ne gre za konflikt med madžarskim jezikom in manjšinskim jezikom, temveč za boj med prevlado prekmurskega narečja in slovenskega jezika. Bistveno je, da ima ta prekmurska skupnost, ki je sedaj prišla nazaj k Madžarski, svoj specifični jezik, ki ni istoveten s slovenščino. Do odcepitve Prekmurja od Madžarske leta 1919 tega konflikta ni bilo. Do takrat so vsi imeli to območje za Slovensko krajino (»Vendvidék«), ki ima svoj prekmurski jezik. Ta pokrajina je bila do tedaj specifično območje, ki ni imela stike s sosednjimi slovensko govorečimi regijami. Zato slovenska deželna

vlada leta 1919 ni hotela verjeti, da na levi strani reke Mure živi prebivalstvo s slovanskim jezikom, zato so odposlance, ki so jih na osnovi ljudskih zborovanj v Beltincih in Črenšovcih poslali v Ljubljano zagovarjati odcepitev Prekmurja od Madžarske, podvrgli jezikovnemu preizkusu⁴. V zadnjih 22 letih je pa bilo to območje pod slovenskim vplivom. Tamkajšnje prebivalstvo so izobraževali v slovenščini, inteligenca je pritiskala na ljudstvo, predvsem s pomočjo šolstva, in jih poskušalo posloveniti. Danes je stanje tako, da starejša populacija govori svoje »vendsko« narečje, in so veseli, če ta jezik slišijo v svojih cerkvah. Starejši, v Sombotelu izobraženi duhovniki tudi uporabljajo to narečje, v nekaterih naselji so celo v preteklih letih uporabljali katekizem, ki ga je izdalo Društvo Svetega Štefana. Mlajše generacije pa so se učile v šolah slovenščino, in narečje imajo zgolj za nebodigatreba jezik, poimenovanja »vend« pa se sramujejo in ga imajo za žaljivko. Po mojem mnenju vojaška oblast počne pravilno, ko podpira uporabo prekmurskega narečja, in to hočejo tudi starejši duhovniki, ker si ne želijo, da prebivalstvo tega območja pride pod tuji vpliv.« (SZEL 1)

Populacija, ki se je po letu 1919 priselila v Prekmurje ali je bila tja napotena (funkcionarji, uradniki, učitelji, družine, ki so prišle v okviru agrarne reforme itd.), je ostro zavračala pripadnost območja k Madžarski. Čeprav se v tem prispevku ne poglobljamo v najbolj tragične dogodke druge svetovne vojne, med katere tudi v Prekmurju sodijo internacije večjih skupin prebivalstva med in neposredno po drugi svetovni vojni, je treba omeniti, da so madžarske oblasti med drugo svetovno vojno poleg genocida judovske populacije (kar se je zgodilo v aprilu 1944) leta 1942 odpeljale v internacijsko taborišče Sárvár več kot petsto slovenskih priseljencev, in sicer tiste družine in osebe, ki so bile v okviru agrarne reforme med dvema vojnama naseljene v prekmurske vasi. To dejanje je povzročilo dodatno zgroženost tudi tako imenovanih avtohtonih Slovencev v Prekmurju (in tudi nekaterih Madžarov) in jih še bolj odvrčalo od sprejemanja madžarske oblasti, kar potrjujejo tudi pričevanja o tistem obdobju (Huzjan et al. 1998, 7–11, 17–21). Prekmurska mladina slovenske narodnosti, ki se je socializirala v času Kraljevine SHS,

4 Škof Grösz je mislil na obisk Ivana Jeriča in Mihaela Kúharja pri predsedniku deželne vlade Pogačniku dne 13. decembra 1918 v Ljubljani. Tudi Jerič je v svojih zapisih potrdil, da vodstvo deželne vlade ni poznalo prekmurskih razmer, kar ga je neprijetno presenetilo. Ne drži pa tisti del besedila, da bi kdor koli v Ljubljani preverjal njihove jezikovne kompetence. Šlo naj bi zgolj zato, da jima je na srečanju komandant Savske divizije, polkovnik Švabić, ker tudi on ni poznal prekmurskih razmer, naročil, naj govorita tako, kot se sporazumevajo v Prekmurju. Ko sta Jerič in Kúhar govorila v prekmurskem narečju, je – tako piše Jerič v svojih Spominih – Švabić izjavil: »Bogami, da vaju više razumjem, nego ove Kranjce« (Jerič 2000, 51–52).

je marsikdaj iz načelnih razlogov izbrala uporabo standardnega slovenskega pogovornega (do določene mere knjižnega) jezika. Znani katoliški duhovnik, dolgoletni dobrovniški župnik Ivan Camplin, ki je bil predstavnik te generacije, je poudaril, da je on – v nasprotju z mnogimi, ki so zagovarjali prekmursko slovensko narečje – zato izbral uradni slovenski pogovorni jezik za komunikacijo na vseh ravneh, ker je tudi simbolno želel podpreti pripadnost prekmurskih Slovencev slovenskemu narodu in s tem posledično zavreči »vendsko teorijo«. Razprave in konflikti o omenjeni zgrešeni teoriji so bili namreč prisotni tudi v obdobju med dvema svetovnima vojnama, četudi z manjšo intenziteto kot v tako imenovanem prevratnem obdobju in med drugo svetovno vojno (Göncz 2006a, 49–50).

Težka leta po drugi svetovni vojni in tako imenovano obdobje informbiroja so tudi v marsičem vplivali na oblikovanje narodne identitete na območju Prekmurja. V letih med 1948 in 1953, ko je bila državna meja med Jugoslavijo in Madžarsko dejansko hermetično zaprta, je madžarska narodna skupnost v Prekmurju doživljala hude preizkušnje. V širšem slovenskem prostoru so bili Madžari praviloma predstavljeni v slabi luči. V dolgem referatu o razmerah in položaju madžarske manjšine v dolnjelendavskem okraju (podpisan je bil Zdravko Tavčar) so februarja 1952 napisali:

Leta 1945–1946 so vsi Madžari nestrpno čakali zasedbo našega ozemlja s strani Madžarov. Na splošno se opaža pri vseh Madžarih, da danes ne strmiijo za tem, da bi se zblížali s Slovenci, še manj pa, da bi popravili slabo držo med okupacijo s tem, da bi se masovno vključili v OF ali kako drugo organizacijo in prispevali vsaj minimum k izgradnji socializma v naši državi. Tako še danes nimajo zaupanja v ljudsko oblast in mrzlično pričakujejo preobrat, ki naj bi jim prinesel zopet kapitalistično-fašistični režim stare Madžarske. Sedanja oblast na Madžarskem jim ne ugaja in se z njo ne strinjajo, ker je pod diktaturo Sovjetske zveze. Zato se tudi prihoda Madžarov skupno z Rusi na splošno vsi bojijo. Simpatizirajo le z madžarskim narodom kot takim, vodstvo pa mrzijo. Sovražna dejavnost madžarske manjšine se izraža največ in izvira običajno iz vrst tistih, ki so med okupacijo imeli viteške naslove ... Tudi kulturno udeleževanje je med madžarsko manjšino skoraj usahnilo in se ne vidi nobene večje dejavnosti. Le redko kdaj pridejo mladinci ali pa žene in dekleta iz vrst madžarske manjšine na kako kulturno prireditve. Prihajajo kvečjemu na kino predstave, za kake igre in koncerte, ki so v slovenskem jeziku, pa se sploh ne zanimajo, čeravno mnogi razumejo slovenski jezik. Zato bo potrebno trdo politično delo in vsestranska operativna aktivnost organov UDV, da se stanje med madžarsko manjšino uravnovesi (AS 3, 73–74.).

Šolstvo na narodnostno mešanem območju je bilo po letu 1945 pomanjkljivo organizirano, čeprav je tedanja oblast trdila nasprotno. Bilo je zelo malo primernih oziroma kakovostnih učiteljev za poučevanje v madžarskem jeziku, izobraževanje na srednješolski ravni pa sploh ni bilo organizirano (Göncz 2014, 132–145). Pripadniki madžarske narodnosti so se bali, da bodo doživeli podobno usodo, kot se je zgodila po koncu druge svetovne vojne, ko so več kot petsto prekmurskih Madžarov – kot nekakšen protiukrep za že omenjeno internacijo Slovencev v Sárvár med vojno – v juliju 1945 odpeljali v taborišče v Hrastovec (Huzjan et al., 7–11, 29–33). V bran jim ni stopila niti matična država, saj zaradi omenjenega jugoslovansko-madžarskega konflikta med letoma 1948 in 1953 madžarska narodna skupnost ni imela stika z Madžarsko.

S strani prekmurske madžarske skupnosti želje po ponovni priključitvi k Madžarski, kar je v veliki meri oblikovalo značaj in intenziteto narodne identitete prekmurskih Madžarov med dvema vojnama, od konca petdesetih let dvajsetega stoletja, ko so prevladovala generacije, ki so se rodile po letu 1919, že ni bilo. Zaprta Madžarska oziroma tako imenovani »vzhodni blok«, podvržen strogemu režimu Sovjetske zveze, je bil v Jugoslaviji praviloma predstavljen v slabi luči. Tudi zaradi tega za pripadnike madžarske narodnosti v Prekmurju Madžarska ni bila tako privlačna kot v letih po odcepitvi od matice (to potrjuje tudi prej citirano besedilo o razmerah v lendavskem okraju). Jugoslovanski model »bratstva in enotnosti« ter večja odprtost države, ki sta bila dobro sprejeta tudi med številnejšo madžarsko skupnostjo v Vojvodini, predvsem pa pozitivne spremembe na področju slovenske manjšinske politike v zadnji tretjini dvajsetega stoletja, sta postala bolj sprejemljiva možnost za prekmurske Madžare. Življenjski standard pa je postal bistveno ugodnejši, kot je bil na Madžarskem. Vse to, kot tudi vedno večje število tako imenovanih mešanih zakonov med Slovenci in Madžari (ter tudi med Hrvati v Medmurju in Madžari na lendavskem območju), je pogojevalo to, da se je madžarska skupnost, v okviru katere je bilo okrog leta 1970 zelo malo izobražencev, tudi *de facto* poistovetila z manjšinsko identiteto. Jugoslavijo oziroma pozneje Slovenijo so sprejeli za svojo domovino. Ta proces, ki smo ga zgolj poenostavljeno predstavili, je z vidika oblikovanja narodne identitete prekmurske madžarske skupnosti prejudicial tako pozitivne kot negativne posledice. Vsekakor je pozitivno, da se je po mnogih hudih konfliktnih skupnosti in posameznikov, ki so se pojavljali od leta 1918 do petdesetih let dvajsetega stoletja, pozneje izoblikovalo vzajemno spodbujeno sožitje med Slovenci in Madžari. Pri tem je pomembno vlogo odigrala tudi Slovenija, ki je z visoko pravno zaščito avtohtonih narodnih skupnosti in drugimi demokratičnimi standardi ustvarila pogoje za drugačno dožemanje narodnostnega oziroma manjšinskega statusa. Težave na narodnostno mešanem območju seveda vedno obstajajo, vendar v Prekmurju te niso primerljive s konflikti, ki jih je še vedno polno po svetu. Med manj ugodne posledice prej omenjenega procesa vsekakor

sodi to, da je madžarska narodna identiteta v Prekmurju dokaj labilna, kar marsikdaj ustvari vtis, da jo večina pripadnikov narodne skupnosti dojema precej indiferentno. Pri tem ne smemo spregledati dveh pomembnih dejavnikov: 1. prekmurska madžarska skupnost je zelo maloštevilna in zato ranljiva skupnost; 2. več kot polovica pripadnikov madžarske narodne skupnosti živi v tako imenovanih mešanih zakonih oziroma zvezah, kar je v zadnjih treh desetletjih »ustvarilo« velik odstotek populacije z dvojno (ali celo trojno) narodno identiteto. Slednje se lahko šteje tudi kot dodana vrednost pozitivnih sprememb na področju narodnostne politike, kot rezultat sprejemanja drugačnosti (kar do določene mere tudi je). Težavo pa predstavlja to, da je med dvema »sobivajočima« identitetama praviloma slovenska oziroma večinska primarna, torej tista, ki prevlada, kar na daljši rok (morda že pri naslednji generaciji) lahko povzroči izgubo slabše oziroma bolj labilne, v tem primeru madžarske identitete (Göncz 1918, 122–147).

Madžari v Prekmurju so kljub temu, da so ostali brez pretežnega dela izobraženstva, predvsem zaradi razočaranja nad odločitvijo mirovne konference, še bolj stremeli k ohranjanju maternega jezika in narodne identitete. To potrjuje tudi njihova želja po organiziranju kulturnih prireditev v madžarskem jeziku. Bili so primeri, tudi v Dolnji Lendavi, ko je jugoslovanska oblast madžarski narodnostni gledališki skupini dovolila uprizoritev predstave v maternem jeziku le, če je izvedla predstavo (isto ali katero drugo) tudi v slovenščini. Iz tega razloga so skupaj z madžarsko dramsko predstavo uprizorili še eno tudi v slovenščini, čeprav pomena na pamet naučenega slovenskega besedila skorajda niso razumeli (Varga 1995, 10–11).

Od šestdesetih let dvajsetega stoletja se je stanje pri prekmurskih Madžarih, kot smo že poudarili, temeljito spremenilo, kar je vplivalo tudi na njihov odnos do države. Zato lahko poudarimo, da je v zadnji tretjini stoletja absolutna večina prebivalstva v Prekmurju, tudi Madžari oziroma tisti s tako imenovano dvojno narodnojezikovno pripadnostjo, postala lojalna do Jugoslavije in pozneje – po osamosvojitvi Slovenije – do novonastale slovenske države.

3 Položaj in prepoznavnost Slovencev v obdobju avstro-ogrske monarhije

Območje, kjer so okrog leta 1900 v okviru madžarske države živeli Slovenci v absolutni večini, je bilo dobro prepoznavno, kajti narodnojezikovna meja med slovensko in madžarsko populacijo je bila že od osemnajstega stoletja dokaj ustaljena (Kovács 2004, 65–68). V primerjavi z »velikimi« narodnimi manjšinami na Madžarskem (Romuni, Slovaki, Srbi, Nemci, Rusini, Hrvati, Judi, Romi), od katerih so bile največje milijonske skupnosti, je imela slovenska

skupnost s približno 70.000–80.000 pripadniki na državni ravni v primerjavi z večjimi narodnostmi bistveno manjšo družbeno, politično, gospodarsko in »medijsko« težo. V okviru dveh županij, kjer je slovenska skupnost živela (županija Vas ali Železna županija in županija Zala ali Zalska županija), je bil položaj glede slovenske »participacije« ugodnejši. O političnem zastopstvu prekmurske slovenske skupnosti tedaj ne moremo govoriti. Posamezniki, ki so bili slovenskih korenin, so v županijskih telesih sodelovali kot zastopniki okrajev, pozneje tudi kot predstavniki političnih strank, vendar ne na narodni osnovi. Razvitost in gospodarski vpliv naselij z večinsko slovenskim prebivalstvom pa v regionalnem merilu nista bila zanemarljiva. V primerjavi s sosednjimi pokrajinami v avstrijskem delu monarhije so bile prekmurske slovenske vasi sicer nekoliko manj razvite kot »štajerske«, vendar pa so bile v ugodnejšem položaju kot naselja s pretežno madžarskim življem.

Elek Fényes, priznani madžarski statistik in pisec geografskih strokovnih del v devetnajstem stoletju, je v svojih pomembnih in odmevnih zbirkah omenjal Slovence (v madžarščini so jih praviloma imenovali »Vendi«, kar do konca devetnajstega stoletja ni povzročalo negativnega prizvoka, vendar jih je Fényes, najverjetneje po nemškem vzoru, imenoval »vindusi«). Slovensko skupnost je v knjigi *Magyarország statisztikája* (Statistika Madžarske) ilustriral na naslednji način:

Vindusi oz. kot sami sebe imenujejo, Slovenci, živijo v enem od zahodnih koticov naše domovine in so za marsikoga precej neznani. Razprostirajo se v slovenskem okraju Železne županije, v Zalski županiji pa sorazmerno majhnem predelu okraja Lövő. Osem vasi v županiji Somogy, kjer so se tudi naselili Slovenci, se je asimiliralo. Skupaj šteje slovenska skupnost 40.864 oseb, od katerih je 28.163 katoličanov in 12.701 evangeličanov. Po rasti so bolj nizke postave, večinoma suhi, vendar postavni ljudje; tisti, ki prebivajo na gričevnatem predelu so bolj zdravi in močni ter vesele narave; tisti, ki prebivajo na nižinskem predelu ob Muri, pa so šibkejši in bolj blede. Praviloma so zelo delovni, na nižinskem predelu precej bogati, na Goričkem pa bolj siromašni. Njihova izobraženost je nizka, lastne literature praktično nimajo, ker razen nekaj evangelijskih publikacij in molitvenikov drugih knjig nimajo. Tudi šol je malo, in še te v slabem stanju; kljub temu je njihov življenjski značaj umirjen, večjih prekrškov redko zagrešijo – pri njih kvečjemu beležijo manjše nepravilnosti in kakšno krajo. Posebne oblike oblačenja nimajo, zgledujejo se po tisti modi, ki jim je najbližje – za zgled so jim bodisi Madžari, Nemci ali Štajerci. (Fényes 1851, 73)⁵

5 Avtor prispevka je vsa citirana besedila prevedel po sedaj veljavnih slovenskih jezikovnih normah (in v danes razumljivem jezikovnem kontekstu).

Fényes je podobno ilustriral Slovence tudi v publikaciji, v kateri je prikazal narodnostno strukturo madžarskega dela habsburške monarhije (Fényes 1867, 16–17, 30). V tej publikaciji je glede na število posamezne skupnosti razvrstil narodnosti v okviru Kraljevine Madžarske v tri skupine – slabih 45.000 Slovencev je uvrstil v tretjo skupino, kjer so pristale narodne skupnosti z manj kot 100.000 prebivalci. V okviru kratke predstavitve je Fényes zapisal, da »so bratje Slovencev na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem, ki v okviru Madžarske zasedajo zgolj manjše predele Zalske in Železne županije«. Čeprav omenjeni avtor v svojih madžarskih besedilih Slovence imenuje »vindusi«, pri njem takrat še ni zaslediti nobenih znakov tako imenovane vendske teorije, katere avtorji so nekaj desetletij pozneje, v dokaj turbulentnem obdobju prekmurske zgodovine od leta 1918 do leta 1922 ter v času druge svetovne vojne, tendenciozno zanikali slovanski oziroma slovenski izvor tako imenovanih Vendov. Prav nasprotno, Fényes je jasno poudaril, da so prekmurski Slovenci bratje Slovencev v omenjenih »avstrijskih« deželah, torej so slovanskega izvora. V citirani publikaciji je Fényes tudi zapisal, da na območju Železne županije Slovenci obdelujejo zelo nekakovostno zemljo, zato so razmeroma siromašni, medtem ko so v Zalski županiji dokaj premožni, ker je njihova obdelovalna zemlja nadvse rodovitna. Glede verske pripadnosti je dve tretjini Slovencev opredelil za katolike, tretjino pa za evangeličane.

Po nastanku dualistične avstro-ogrske monarhije se je tudi na območju Prekmurja gospodarski razvoj pospešil. To, kakor tudi načrtno favoriziranje madžarske identitete in jezika (kar je bilo z vidika tedanje madžarske politike pomembno predvsem zaradi tekmovanja in rivalstva z nemščino oziroma z Nemci), je pospešilo madžarizacijo narodnih skupnosti. Pomembno je poudariti, da omenjena madžarizacija ni pomenila celovite asimilacije oziroma izničenja avtohtonih narodnih skupnosti na območju Madžarske, temveč v prvi vrsti politiko do ustvarjanja tako imenovane nacije po vzoru nekaterih zahodnoevropskih držav, torej skupnosti, katere pripadniki se na osnovi državne pripadnosti opredeljujejo za Madžare. *Zakon o narodnih skupnostih* iz leta 1868, ki je nastal kot kompromis med konservativno in liberalno strujo madžarskega parlamenta, je v največji meri obelodanil koncept Ferenc Deáka in določil, da prebivalci Madžarske tvorijo enovito politično madžarsko nacijo in da je uradni jezik v državi madžarščina (Balogh 2002b, 92–95). V duhu liberalizma je zakon zagotavljal enakost vseh prebivalcev madžarske države, ne glede na narodno pripadnost. V okviru tako imenovanih narodnostnih pravic pa je vsakemu državljanu zagotavljal individualno možnost komuniciranja z lokalnimi ustanovami in organi v svojem maternem jeziku (na regionalni in državni ravni so bile že bistvene omejitve). Zagotavljal je izobraževanje na osnovnošolski in srednješolski ravni ter omogočal določene programe in ustanavljanje katedre v okviru visokega šolstva v jezikih narodnih skupnosti. Ni vseboval omejevalnih določb glede uporabe krajevnih imen na

narodnostno mešanih območjih (do sprememb glede tega je prišlo dobri dve desetletji pozneje). Pomemben je bil 26. člen oziroma paragraf zakona, ki je v prid ohranjanja narodne identitete ter kulturnega in gospodarskega razvoja – v primeru zagotovljenega financiranja s strani samih pripadnikov skupnosti ter občin in verskih skupnosti – omogočal ustanavljanje narodnostnih društev in ustanov na področju šolstva, kulture, znanosti, gospodarstva in obrti ter tudi ustanavljanje narodnostnih časopisov in periodike. Ta zakon uradno ni prisilil nobenega državljana, da bi se obvezno moral naučiti madžarskega jezika. Radikalne spremembe na tem področju so sledile v zadnjem desetletju devetnajstega stoletja, kar je moč ugotoviti tudi pri analizi stanja slovenske skupnosti. Kljub temu pa so bile v besedilu *Zakona o narodnih skupnostih* iz leta 1868 pomanjkljivosti. Zakon ni zagotavljal kolektivnih pravic, formalne državitvornosti in lastne samouprave narodnim skupnostim (kar so bile najpomembnejše zahteve prvakov velikih narodnih manjšin na Madžarskem), ni bilo zagotovila glede državne in županijske skrbi za kulturne in druge ustanove narodnih skupnosti, prav tako ni bilo določb glede nadzora izvajanja zakona. Pri glasovanju o omenjenem zakonu so poslanci iz vrst narodnih manjšin zapustili sejo parlamenta, ker so bile njihove zahteve bistveno večje, kot jih je vsebovalo dokončno besedilo, vendar pa kljub temu lahko sprejete določbe ocenimo kot napredne za razmere zadnje tretjine devetnajstega stoletja. Ni zanemarljivo, da je bilo leta 1869 na Madžarskem 5.818 šol z madžarskim učnim jezikom in 6.755 šol, kjer se je poučevalo v jeziku narodnih skupnosti (nekaj jih je bilo tudi slovenskih), v letih po uveljavitvi zakona pa je bilo ustanovljenih več sto narodnostnih društev in drugih organizacij (Györe 1992, 243–249).

V Železni županiji so v milenijskem zborniku, ki so ga leta 1898 izdali v seriji publikacij o madžarskih županijah in mestih v počastitev praznovanja tisočletnice naselitve Madžarov v Karpatsko kotlino, analizirali stanje na področju narodne pripadnosti in znanja madžarskega jezika (kot uradnega jezika) med narodnimi manjšinami. Med tremi avtohtonimi narodnimi skupnostmi, ki so poleg Madžarov živele na območju Železne županije (Nemci, Hrvati, Slovenci), so Slovence ocenili kot manjšino, ki se je najbolj asimilirala. Najmanjši »uspeh« glede načrtne madžarizacije so beležili pri Nemcih, kar so razlagali s tem, da ta skupnost živi neposredno ob štajerskih oziroma avstrijskih Nemcih, zato njeni pripadniki tam brez težav dobijo ugodno zaposlitev, kajti ni bilo komunikacijskih preprek. Med Nemci v Železni županiji je madžarski jezik obvladalo le 9,25 % populacije, med Hrvati je bilo takšnih skoraj 25 %, pri Slovencih pa kar 50 %, kar je v primerjavi s podatki s sredine devetnajstega stoletja kazalo na veliko rast. Zaradi tega so v omenjeni publikaciji z zadovoljstvom ugotovili, da »največji rezultat na področju madžarizacije se kaže pri Slovencih, tako bo kmalu ta skupnost pomembna trdnjava madžarskega jezika in Madžarov« (Borovszky 1898, 12–13).

V citirani publikaciji so precej obširno ilustrirali slovensko narodno skupnost skozi prizmo, kot so jo videli tedanji strokovnjaki županije. Slovence je v publikaciji predstavil Elek Sinkovich, ki je bil po rodu iz Prekmurja. V uvodu je bilo poudarjeno, da je skupnost, ki je tedaj štela okrog 70.000 pripadnikov, sebe imenovala za »Slovence«. Jezikovna meja med Madžari in Slovenci je bila korektno predstavljena, tudi za območje, kjer so živeli Slovenci v Zalski županiji (o Zalski županiji tovrstna publikacija ni bila objavljena). Prav tako so bile omenjene tudi sosednje narodne skupnosti, na primer štajerski Slovenci, na katere so Prekmurci mejili na zahodu in ki so jih predstavili kot »njihove sorodnike«. Poudarili so, da je bilo območje, kjer je v Železni županiji živela slovenska skupnost, skorajda istovetno s tedanjim murskosoboškim okrajem. Ostali del slovenske skupnosti je živel v monoštrskem okraju, kar pa v citirani publikaciji ni bilo posebej poudarjeno. Sinkovich je »zagovarjal« zanimivo zgodovino Slovanov oziroma Slovencev, predstavlja jih kot skupnost, ki sodi v tem delu Evrope med najbolj avtohtone narode. Tudi ko jih imenuje za »Vende«, nedvoumno piše o njih kot o skupnosti slovenskega oziroma slovanškega izvora, omenja pa jih kot »potomce nekdanjih panonskih Slovencev« (pri njem ni zaslediti sorodnosti s tako imenovano vendsko teorijo). Glede na konkretno mesto bivanja je slovenski živelj na Madžarskem razčlenil na »goričance, ravence in dolince« (Prekmurje se od severa proti jugu tudi danes deli na Goričko, Ravensko in Dolinsko). Sinkovich v najdaljšem delu omenjenega povzetka predstavlja etnografsko-etnološke karakteristike in ostale posebnosti Slovencev iz tako imenovane Slovenske krajine, nekatere dokaj precizno tudi ilustrira. V tem prispevku njegovega dela ne moremo celovito predstaviti, vendar je nekatere ugotovitve treba omeniti. Menil je, da so Prekmurci »močna, mišičasta rasa«, kar je predvsem veljalo za moške. Za mlajše ženske je trdil, da so lepe, kot Južnoslovanke nasploh, »predvsem tiste na nižinskem območju Prekmurja«. Za prekmurskega slovenskega kmeta je Sinkovich trdil, »da je pameten, navdušen za učenje, hkrati pa je tudi zvit in samovšečen. Manj je izviren, vendar hitro prepozna in razume dobro idejo drugega, in to poskuša izkoristiti sebi v prid.« Menil je, da so prekmurski Slovenci precej zaprti in nezaupljivi do drugih, ki jih ne poznajo. »So tudi občutljivi in verni ljudje, precej miroljubni, predvsem pa marljivi,« je še pojasnil. Sinkovich je zapisal, da prekmurski Slovenci zelo dobro poznajo madžarsko ljudsko glasbo, njihove slovenske pesmi pa so marsikdaj identične s sorodnimi zvrstmi iz Štajerske. Prekmurce je predstavil kot skupnost, ki za šolanje svojih otrok dosti žrtvuje ter skrbi za to, da njihovi otroci obiskujejo osnovno šolo. Menil je, da »tisti, ki nadaljujejo šolanje na višji ravni, večinoma izberejo duhovniški poklic«, čeprav je on sam predstavljal izjemo (Borovszky 1898, 387–392).

Župnik na Tišini in murskosoboški dekan Franc Ivanóczy, najpomembnejša osebnost in prepoznavni intelektualec Slovencev na Madžarskem v prvem desetletju dvajsetega stoletja, je predstavitev Slovencev v omenjenem

zborniku upravičeno kritiziral v časopisu *Szombathelyi Újság*, in sicer v tistem delu, kjer so Slovence imenovali »Vendi« oziroma »Tóti«. Res je, da je bilo v Sinkovichevem besedilu poudarjeno, da se omenjena poimenovanja uporabljajo zgolj v madžarskem jeziku oziroma madžarskem jezikovnem kontekstu in da »ta skupnost sama sebe imenuje za Slovence oz. Slovene«, vendar so bile Ivanóczyjeve pripombe kljub temu dobro argumentirane (in ne tendenciozne). Podobno lahko ocenimo njegovo mnenje glede predstavljene zgodovine slovenske skupnosti v istem zborniku. Poleg tega pa je v časopisnem članku nakazal tudi nekatere vidike, ki so pomembni pri celoviti analitični obravnavi narodnega vprašanja na območju današnjega Prekmurja v tistem obdobju. Njegova občutljivost je razumljiva, ker je bil pozoren na negativne trende v tedanji madžarski družbi in narodnostni politiki ter ga je upravičeno skrbelo za obstoj in jezikovni razvoj slovenske skupnosti, iz katere je tudi sam izviral. V daljšem časopisnem članku je Ivanóczy razložil širši pomen besede »tót«, kar so pred petnajstim stoletjem na Madžarskem uporabljali za vse slovanske skupnosti, in imena »vend«. Za oboje je trdil, da ju ni primerno uporabljati za Slovence, saj Slovenci omenjenih izrazov ne uporabljajo. To je ilustrativno primerjal z napačno uporabo poimenovanja Madžarov z izrazom »Ungar« (nemško), v slovenščini bi lahko rekli »Ogri« – trdil je, da tega Nemci tedaj, na prelomnici iz devetnajstega v dvajseto stoletje niso več počeli. V omenjenem članku je Ivanóczy zapisal, da »so se prekmurski Slovenci kot miroljubni narod, v kolikšni meri se je dalo, v preteklih zgodovinskih obdobjih izogibali vojnām, da bi lahko s sosedi v miru živeli. Samo tako je bilo mogoče, da so kljub njihovemu majhnemu številu, obkroženosti s tujimi jeziki, in vojnim grozotām, ki so se v preteklih stoletjih dogajale v Panoniji, lahko ohranili svoj jezik, svoje narodne karakteristike in zdravo narodno identiteto.« Zelo zanimivo je nadaljevanje besedila z vidika lojalnosti slovenske skupnosti do države, kjer so stoletja prebivali, in s katerim je avtor poskusil osvetliti tudi značaj in položaj Slovencev na Madžarskem. Ivanóczy je med drugim zapisal:

Medtem, ko so se Slovenci desno od reke Mure zaradi stalnega nemškega pritiska odtujili od nemških vrednot ter so razvili lastno umetnost in s tem osnovali svojo lastno kulturo, so se Slovenci na tej (levi) strani Mure združili z vedno obzirnimi in druge narodnosti ne omalovažujočimi Madžari v veliko madžarsko politično nacijo tako, da so obdržali svoj materni jezik in stare navade. Prekmurski Slovenec se nikoli ni sramoval priznati svoj slovenski izvor, vendar se je zmeraj imel za državljana tiste madžarske domovine, ki je 900 let negovala njegov jezik in branila vero, vrednoti, ki za slovensko ljudstvo pomenita največji zaklad. Slovenec je vedno cenil in ohranjal svoj materni jezik, ob tem pa ni zamudil nobene priložnosti, da osvoji tudi jezik madžarskega večinskega naroda. Med vsemi tuje govorečimi prebivalci Madžarske so Slovenci tisti,

ki se na takšnem nivoju naučijo madžarščine, da bolje tudi rojeni Madžari niso tega sposobni.

Na koncu časopisnega članka je Ivanóczy ocenil, da zgodovine Slovencev na Madžarskem v širšem kontekstu ni smiselno ločeno predstavljati od zgodovine madžarskega naroda, ker se dogodki in procesi večplastno prepletajo, kvečjemu se lahko predstavijo lokalni dogodki in posebnosti v okviru ilustracije celovite madžarske preteklosti (Ivanóczy 1996).

Slovenci na Madžarskem so, kot smo že zapisali, v času dualistične monarhije sodili med manjše avtohtone narodne skupnosti. To in s tem povezna njihova tedanja zelo skromna (praktično zanemarljiva) politična participacija sta prispevali k temu, da so jih velikokrat izpustili iz zgodovinskih povzetkov državnega značaja. Tako je menil tudi László Kővágó, ki je dokaj podrobno analiziral položaj in značaj slovenske skupnosti v tako imenovanem prevratnem obdobju. Čeprav je v svoji študiji poskušal (oziroma moral) slediti načelom tedanjega enopartijskega sistema (publikacija je izšla leta 1964) in so zato nekatere njegove ugotovitve ideološko vprašljive, je glede ilustracije konkretnih dogodkov v povezavi s prekmurskimi Slovenci njegov prispevek pomemben. Menil je, da so v osrednjih madžarskih zgodovinskih publikacijah Slovence izpustili zato, ker »so bili maloštevilni in so v skrajnem jugozahodnem kotu države več stoletij živeli mirno in tiho, tako jih ni nihče opazil«. Na osnovi ugotovitev odmevnega članka sociologa Róberta Brauna o Slovencih na Madžarskem (prevod naslova članka: *Slovenska narodna ideja danes*), ki je izšel v periodični publikaciji *Huszadik század* leta 1918, je Kővágó (1964, 40) poudaril, da »se je glede Slovencev izoblikovalo mnenje, da so se v celoti podredili madžarski državni ideji, pri njih ni narodnostnega gibanja in nimajo svoje interese«.

Kővágó je opozoril tudi na dokaj izoliran razvoj prekmurske slovenske skupnosti v primerjavi s štajerskimi in ostalimi Slovenci. Zapisal je, da »je Slovenska krajina do leta 1919 hodila svojo lastno pot«. Temeljito je analiziral ugotovitve Franja Baša v delu *Narodopisni položaj Slovenske krajine* (1935), Antona Melika v različnih publikacijah, Vilka Novaka v delu *Kulturni stiki do osvobajanja* in drugih avtorjev. Prišel je do spoznanja, da – kljub morebitni predpostavki o sodelovanju prekmurskih Slovencev z ostalo slovensko skupnostjo v avstrijskem delu monarhije, ker resnejših administrativnih ovir ni bilo – do zadnje tretjine devetnajstega stoletja globljih stikov in skupnega narodnega razvoja Prekmurja z drugimi pokrajinami s slovensko večino ni bilo. Ni navedel odgovora glede pasivnosti prebivalstva gosto naseljenih prekmurskih naselij do možnosti, ki bi jih v drugi polovici devetnajstega stoletja lahko ponujali že precej razviti »slovenski« industrijski centri na Štajerskem in v drugih avstrijskih deželah s slovenskim življem. Ugotovil je le, da te možnosti niso izbrali, medtem ko so že tedaj množično odhajali na sezonska dela

v bolj oddaljene madžarske županije Somogy, Tolna in Baranya. Kóvágójeva ugotovitev je najbrž potrdila, da do konca devetnajstega stoletja še ni obstajal nekakšen »skupni slovenski delovni trg«, ki bi integriral tudi Slovence z območja tedanje Kraljevine Madžarske ter ki bi lahko bistveno prispeval k oblikovanju atributov skupne narodne pripadnosti in bi bil generator utrjevanja narodne zavesti prekmurskih Slovencev. Prej kot to je bila pri njih tedaj prisotna spontana lojalnost do tedanje madžarske države. Sicer poznamo že primere iz obdobja tako imenovanega Bachovega absolutizma, ko so v dolnjo-lendavskem okraju določeni prebivalci slovenskega porekla prosili za potne liste za avstrijski del monarhije. Odhajali so na nemško govoreča območja, predvsem v Gradec in na območje današnje Gradišanske (slednje je takrat spadalo k madžarskemu delu monarhije). Kot pomemben dejavnik začetka narodnega ozaveščanja prekmurskih Slovencev je Kóvágó (1964, 41–43) poudaril zagotavljanje slovenskih knjig Družbe Sv. Mohorja na območju Prekmurja po letu 1870. Objektivno je predstavil tudi oster odziv madžarskih oblasti glede širjenja omenjenih slovenskih knjig na območju Madžarske (pri čemer so sodelovali celo ministrski predsednik, minister za šolstvo in vero ter sombotelski škof). Poudaril pa je tudi poznejšo potezo sombotelskega škofa, ki je ob privolitvi pristojnega ministra in velikega župana Železne županije – kot nekakšno protiutež »Mohorjevim« knjigam – spodbudil in omogočil izdajo različnih publikacij predvsem verskega značaja v prekmurskem slovenskem narečju, z madžarskim črkopisom. Pri tem je tedanji škof Vilmos István poudaril, da je za slovensko skupnost na Madžarskem takšna rešitev primernejša, ker »knjižne slovenščine ne razumejo, sočasno pa jih izolira od ostalih Slovencev ter jih bolj naveže na nas« (Kóvágó 1964, 45). Čeprav omenjeni pristop škofa v kontekstu pojmovanja zaščite narodnih manjšin dvajsetega stoletja lahko ocenimo kot element načrtno asimilacijske politike državne administracije in cerkve v drugi polovici avstro-ogrske monarhije, se je začelo z ustanovitvijo periodičnih verskih publikacij v prekmurskem slovenskem narečju in pozneje tednika *Novine* novo intenzivno obdobje razvoja prekmurskega narečnega jezika. Uredniki in avtorji, ki so bili povezani s to dejavnostjo (oba Klekla, Baša in še nekateri drugi duhovniki), so ne glede na stališče, ki so ga pozneje, po koncu prve svetovne vojne, zastopali glede državne pripadnosti Prekmurja, tudi v času po priključitvi območja h Kraljevini SHS, vztrajali pri ohranjanju prekmurskega narečja in se ostro odzvali na intenzivno uvažanje slovenskega pogovornega (oziroma knjižnega) jezika po avgustu 1919. Višjemu (deželnemu) šolskemu svetu v Ljubljani so na seji Okrajnega šolskega sveta za Prekmurje na pobudo nekaterih prekmurskih katoliških duhovnikov in županov še tudi 23. junija 1920 predlagali, »da naj bo učni jezik na vseh slovenskih šolah v Prekmurju prekmursko narečje«, zato naj učbenike prepišejo v omenjeno narečje. Predlagali so tudi, da naj se knjižna slovenščina na omenjenih šolah poučuje zgolj kot posebni predmet (*Novine* 1920, 2.)

Zakon o šolstvu, ki je bil sprejet leta 1868, v času ministra Józsefa Eötvösa, je na območjih, kjer so na Madžarskem živele avtohtone narodne skupnosti, zagotavljal možnost izobraževanja v maternem jeziku. S tega vidika pomemben 58. člen zakona je določal, da »sleherni učenec si naj pridobi znanje v svojem maternem jeziku, če je ta jezik eden od aktivno uporabljenih jezikov v njegovem kraju bivanja. V naseljih z narodnostno mešanim življenjem se naj zaposli učitelj, ki je večč poučevanja v jezikih, ki se v konkretnem naselju uporabljajo. V večjih naseljih, kjer različne jezikovne skupnosti živijo v večjem številu, če to dopuščajo materialne okoliščine kraja, se zaposlijo pomožni učitelji, ki obvladajo različne narodnostne jezike.« (Balogh 2002a, 81) Kővágó je na osnovi poročil izobraževalnih ustanov iz prvih let dvajsetega stoletja ugotovil, da so na območjih, kjer so živele avtohtone narodne skupnosti, v šolah do devetdesetih let devetnajstega stoletja poučevali v jeziku manjšine, kar je veljalo tudi za Slovence v županijah Vas in Zala. Tedaj (v devetdesetih letih devetnajstega stoletja) se je načrtna madžarska asimilacijska politika stopnjevala, in to je tudi slovensko narečje kot učni jezik »izrinilo« iz prekmurskih šol. V šolskem letu 1905/06 je delovalo zgolj še sedem osnovnih šol, kjer je pouk poleg madžarščine potekal tudi v slovenskem narečju. Čez tri leta, v šolskem letu 1908/09, pa slovenski jezik ni bil učni jezik v nobeni osnovni šoli na območju današnjega Prekmurja. Neposredno pred izbruhom prve svetovne vojne so sicer trem osnovnim šolam omogočili, da so pri poučevanju uporabljale prekmursko slovensko narečje kot pomožni jezik, vendar se to lahko okarakterizira zgolj kot izjema (Kővágó 1964, 44).

4 Načrt ustanavljanja in podpore državnih šol zaradi širitve madžarskega jezika v murskosoboškem in monoštrskem okraju v letih 1908 in 1909

Pomembne informacije o prekmurski in porabski slovenski narodni skupnosti ter o asimilacijskih težnjah na področju šolstva najdemo v poročilu, ki so ga z namenom širitve mreže državnih šol zaradi krepitve madžarske narodne zavesti in madžarskega jezika pripravili v okviru analize narodnostnih in jezikovnih razmer v Železni županiji v letih 1908 in 1909 (MNL VaML 1). V obdobju pred pripravo omenjenega poročila so na Madžarskem prevladovale osnovne šole v okviru verskih ustanov, ki so bile na določenih predelih države (tudi na območju Prekmurja) v absolutni večini. Z vidika širitve madžarske narodne (in državne) zavesti in poznavanja madžarskega jezika v okviru manjšinskega prebivalstva takšna oblika izobraževanja ni prinašala rezultatov. Vsaj ne takšnih, kot jih je pristojna županijska oblast pričakovala. Z okrepi-tvijo mreže državnih šol (to so bile šole v upravljanju države, financirane iz

državnega proračuna) so želeli predvsem učvrstiti »madžarski narodni značaj območja« in širiti tako imenovane jezikovne meje v korist madžarskega jezika.

Jezikovne meje območja, do koder naj bi prevladoval madžarski jezik v Železni županiji, so načrtovali do ravne navpične črte od severa proti jugu med naselji Rechnitz (Rohoncz), Güssing (Németújvár), Monošter (Szentgotthárd) in Murska Sobota (Muraszombat). Večji, glede lege severni del omenjenega območja je bil na stičišču madžarskega in nemškega jezika, območje južno od Monoštra pa na stičišču slovenskega in madžarskega jezika.

V uvodu so v poročilu poudarili, da je slovenska skupnost tvorila absolutno večino prebivalstva murskosoboškega okraja in pomemben delež tudi v južnih predelih monoštrskega okraja (ker je šlo za županijsko poročilo, Slovencev v Zalski županiji niso omenjali). Ugotovili so, da je delež tistih, ki so bili opredeljeni kot Madžari, v desetletnem obdobju (od prelomnice tisočletja do priprave poročila) narasel iz 50,5 % na 53,5 %, medtem ko se je delež Nemcev v županiji iz 32,2 % znižal na 30,0 % in Hrvatov iz 4,7 % na 4,3 %. Glede Slovencev so zapisali, da je njihov delež ostal enak, in sicer 12,6 %. Razložili so, da so bili v popisu prebivalstva Slovenci prikazani v rubriki »Ostali«, pri čemer so absolutno večino življa v omenjeni rubriki šteli za pripadnike slovenske skupnosti. Ostalih narodnosti v poročilu niso niti omenjali. Rast deleža Madžarov oziroma prebivalcev, ki so bili glede maternega jezika umeščeni v to skupino v okviru celotne populacije Železne županije, so ocenili kot ugodno. Pripomnili so, da verodostojnih primerjav za pretekla obdobja ni bilo na razpolago.

V nadaljevanju poročila so ugotovili, da se v primeru treh avtohtonih narodnih skupnosti Železne županije, pri Madžarih, Nemcih in Slovencih (Hrvatov niso prišteli mednje, ker so pripadnike omenjene skupnosti – po navedbi poročila – naselili v županijo na začetku sedemnajstega stoletja), jezikovna meja med njimi in Madžari ni bistveno spreminjala. Zato so o naj-novejših podatkih menili, da so z vidika širitve teritorija z madžarsko večino spodbudni, »čeprav še zmeraj malo opazni«. Tovrstna stališča in pričakovanja nedvomno potrjujejo, da se je intenziteta madžarizacije v času avstro-ogrske monarhije, predvsem v drugem delu njenega obstoja, tudi v Železni županiji stopnjevala. Iz poročila je razvidno, da se je v okviru celotnega prebivalstva županije v desetih letih število tistih, ki so obvladali madžarski jezik, povečalo iz 56,7 % na 61,4 %. Zgolj pri pripadnikih štirih omenjenih narodnih skupnosti je bil porast iz 12,5 % na 17,6 %, kar glede prirastka pomeni krepkih 40,8 % več tistih, ki so obvladali madžarski jezik. Vendar so županijski strokovnjaki to razmerje kljub temu ocenili za »nizko«, kar so pripisovali predvsem temu, da jih je med pripadniki najbolj številne nemške skupnosti madžarski jezik govorilo zgolj 12,5 %. Razmerje pri Slovencih je bilo z županijskega vidika veliko ugodnejše, znašalo je namreč 26 % (pri Hrvatih pa je bilo še višje, in sicer 28,6 %). Da so lahko Nemci v Železni županiji uspevali tudi brez poznavanja

madžarskega jezika, so pripisali neposredni sosesčini »avstrijskih« Nemcev, s katerimi so pripadniki nemške narodnosti v Železni županiji pretežno trgovali in skupaj izvajali gospodarske aktivnosti. Slovenci in Hrvati – po oceni avtorjev poročila – pa so bili glede dejavnosti, ki so jih opravljali, veliko bolj navezani na madžarska govorna območja.

Naraščanje deleža tistih, ki so pri Slovencih obvladali madžarski jezik, so v poročilu ocenili za zelo ugodno. Ključ do uspeha so pripisali že v prejšnjem obdobju ustanovljenim državnim šolam. Pomembno je navesti tudi ostale podatke, ki so jih v okviru omenjenega poročila predstavili in so bili dokaj neugodni z vidika slovenske skupnosti. Železna županija je sodila med bolj razvita območja tedanje madžarske države, kjer sta bili tako izobraženost kot pismenost na precej višji ravni kot v večini ostalih županij. Vendar območje Železne županije ni bilo enakomerno razvito. V okviru celotnega prebivalstva županije je bilo pismenih 66 %, osnovno šolo pa je redno obiskovalo 93,9 % šoloobveznih otrok. Pismenost je bila pri Madžarih najvišja, in sicer 69,3 % (ti so v obravnavanem desetletju prehiteli Nemce), sledili so jim Nemci z 68,6 %, pri Hrvatih so beležili 54,2-odstotno pismenost, pri Slovencih pa je bila ta zgolj 49,8-odstotna. Za manj ugoden rezultat pri Slovencih so »krivili« predvsem slabo razvito mrežo šol, kajti v poročilu so navedli, da ponekod približno sedem vasi razpolaga s skupno šolo. Kot objektivno težavo so navedli sorazmerno majhnost naselij oziroma zaselkov z večinskim slovenskim življem.

Na območju med dejansko in zeleno madžarsko jezikovno mejo (slednje so načrtovali, kot smo že navedli, do črte med mesti Rechnitz, Güssing, Monošter in Murska Sobota) so v vseh naseljih, kjer šole ni bilo, predlagali ustanovitev državne izobraževalne ustanove. Tam, kjer pa je obstajala šola v upravljanju verske skupnosti, so v nekaj primerih predlagali njen prenos v mrežo državnih šol, predvsem pa ustanavljanje vzporednih državnih šol, kajti z vidika širitve madžarske kulture in jezika so bile tovrstne ustanove po interpretaciji oblasti učinkovitejše. V naseljih zahodno od Monoštra, kjer je v več vaseh prevladoval slovenski živelj, so posebej poudarili potrebo po širitvi jezikovne meje do avstrijskega območja, kar je v praksi pomenilo intenzivnejšo madžarizacijo omenjenega prostora. Sicer so v Železni županiji skupaj predlagali ustanovitev 142 državnih šol, od tega 124 v naseljih, kjer je v večini živelo manjšinsko prebivalstvo (bodisi Nemci, Slovenci ali Hrvati). Naselja, kjer so predlagali državne šole, so razdelili v več skupin. V prvo skupino so zajeli vasi, skupaj triintrideset, kjer do leta 1909 sploh ni bilo šole. Med temi je bilo enaindvajset naselij z večinsko slovenskim življem v murskosoboškem in monoštrskem okraju. V drugo skupino so uvrstili enajst naselij, kjer je sicer šola formalno obstajala, vendar zaradi nepopolnega programa ali prenatrpanosti učencev ni bilo rezultatov, kakršne so si želeli. To so bila pretežno madžarska naselja, v skupino so uvrstili le dve slovenski vasi. V tretji

skupini so bila naselja na stičišču jezikovnih mej med Madžari in narodnimi manjšinami. V to skupino so uvrstili šestinpetdeset naselij (tudi več mest), med katerimi je bila zgolj peščica slovenskih vasi (Dolnji Senik, Slovenska ves, Sakalovci). V četrto skupino so uvrstili devetindvajset tako imenovanih obmejnih naselij, torej vasi, ki so bile v neposredni bližini državne meje med avstrijskim in ogrskim delom cesarstva. Slovenskih naselij med njimi ni bilo (z območja današnjega Prekmurja najdemo med tistimi le Fikšince, kjer je živelo tedaj pretežno nemško prebivalstvo). V peto skupino so uvrstili naselja, kjer sta »bila madžarska narodna identiteta in madžarski jezik v zatonu«. Med enajstimi naselji sta bila iz murskosoboškega okraja omenjena kraja Otovci in Vučja Gomila. V šesti skupini so bila naselja s prebivalstvom hrvaške narodnosti, ki v prejšnjih skupinah niso bila zajeta.

V poročilu so bila po okrajih predstavljena tista naselja, kjer so predvideli oziroma predlagali ustanovitev državne osnovne šole. Z vidika proučevanja oblikovanja narodne identitete prekmurskih Slovencev in tudi glede poznavanja lokalne zgodovine območja so predvsem pomembni podatki za murskosoboški in monoštrski okraj v tistem delu, ki se je nanašal na slovensko skupnost. V času priprave predloga (in poročila) so v naslednjih naseljih murskosoboškega okraja že obstajale državne osnovne šole: Gederovci, Dolnji Slaveči, Kuzma, Kruplivnik, Vidonci, Tešanovci, Sebeborci, Fokovci, Vučja Gomila, Bakovci, Krog, Kupšinci, Murska Sobota, Satahovci, Ženavlje, Gerlinci, Sotina in Serdica ter glede večinskega prebivalstva v tedaj pretežno nemških Kramarovcih in madžarskih Prosenjakovcih.

Na osnovi omenjenega županijskega poročila v nadaljevanju povzemamo karakteristike naselij v murskosoboškem in monoštrskem okraju, kjer so predlagali ustanovitev državne šole. Predlogi in načrti nadgradnje mreže madžarskih državnih šol na območju tedanje Slovenske krajine so se realizirali v zelo majhnem obsegu. Zmanjkalo je namreč časa, ker so negotovi notranjepolitični dogodki, izbruh prve svetovne vojne in po letu 1918 sprememba državne pripadnosti območja usmerili potek dogodkov v drugačno smer.

V murskosoboškem okraju so podali precej predlogov, ki so bili glede utemeljitev dokaj različni, ker so bile tudi razmere, kar zadeva pismenost prebivalstva in obvladanje madžarskega jezika, raznolike. V Moščancih, kjer je bilo 144 šoloobveznih otrok, so predlagali, da šolo v celoti prevzame država in zagotovi dva učitelja. V Šalamenci, kjer ni bilo šole, so predlagali državno ustanovo, najbrž zaradi visokega deleža nepismenih in ker so občani v malem številu obvladali madžarski jezik. Iz podobnih razlogov so predlagali tudi ustanovitev državne šole z dvema učiteljema v Brezovcih. V Polani in Poznancih so predlagali ustanovitev manjše državne šole zaradi sorazmerno velike oddaljenosti od šol v sosednjih naseljih ter zaradi upada števila tistih, ki so se opredeljevali za Madžare. Vadarci so bili nekoliko večja vas, vendar dobra tretjina šoloobveznih otrok ni obiskovala šole v sosednjih naseljih, zato

so predlagali ustanovitev državne šole vsaj z enim učiteljem. Podoben razlog so navedli v primeru Gradišča. V Zenkovcih naj bi dobili državno osnovno šolo zato, da bi razbremenili šolo v sosednjih Bodoncih, ki so jo otroci iz Zenkovcev obiskovali. Ker so bili Petanjci naselje neposredno ob reki Muri, torej ob štajerski meji, in so tudi na področju madžarizacije tam beležili uspeh, so predlagali ustanovitev državne osnovne šole, da bi stanje utrdili. V primeru Radovcev je tudi rast deleža prebivalstva, ki so obvladali madžarski jezik, spodbudila pristojno oblast, da so predlagali ustanovitev manjše državne šole. V Vidoncih, naselju z več zaselki, kjer je že stala manjša državna ljudska šola z enim učiteljem, so predlagali vsaj še enega učitelja. Zanimiv je bil primer Vučje Gomile, kjer je bila za tedanjo oblast nesprejemljiva okoliščina, da je v naselju, ki se je nahajalo blizu tako imenovane jezikovne meje med Slovenci in Madžari, krepko upadlo število tistih, ki so se opredelili za Madžare, in tudi tistih, ki so obvladali madžarski jezik. Nezdovoljstvo je bilo toliko večje, ker je v naselju že od leta 1874 delovala državna šola, zato so zahtevali analizo stanja. V Rakičanu in Noršincih so predlagali ustanovitev državne šole z enim učiteljem. V Otovcih, kjer je bilo približno polovica prebivalcev pismenih, je šola delovala v upravljanju lokalne skupnosti, z državnim sofinanciranjem. Ustanovo so želeli preoblikovati v državno šolo, ker niso bili zadovoljni z deležem prebivalstva, ki je obvladal madžarski jezik. Iz enakega razloga in zaradi dviga pismenosti prebivalstva so predlagali ustanovitev državne šole v Šulincih in Kuštanovcih. V Ratkovcih, ki je bilo naselje na obrobju tako imenovane jezikovne meje, so zaradi njegove osrednje geografske lege predlagali ustanovitev državne šole z dvema učiteljema. V zvezi s sosednjo vasjo Ivanjševci, »ki leži – kot so zapisali – v neposredni sosesčini madžarskih naselij«, so opozarjali na problem slovenizacije. Po navedbah poročila iz leta 1880 je bilo 56,5 % prebivalstva registriranega kot Madžari, ta delež se je deset let pozneje znižal na 17,8 %, leta 1900 pa se nihče od 140 prebivalcev ni izrekel za pripadnika madžarske narodnosti. Zato so kljub malemu številu otrok v naselju predlagali proučitev ustanovitve državne šole tudi tam. Tudi v Topolovcih so zaradi središčne vloge naselja predlagali ustanovitev državne osnovne šole z dvema učiteljema. Podoben je bil predlog tudi za vas Krašči, kjer je bil razlog za ukrepanje upadanje deleža tistih, ki so obvladali madžarski jezik.

V času priprave poročila so bile na območju okraja Monošter, kjer so živeli Slovenci, že ustanovljene državne osnovne šole na Gornjem Seniku, v Martinju, Markovcih in Matjaševcih. Glede samega mesta Monošter, kjer je tedaj živelo nekaj nad 2.000 prebivalcev, v poročilu niso omenili prisotnosti Slovencev, temveč zgolj Madžarov in Nemcev. Poudarili so uspešen proces madžarizacije v mestu, ker je delež prebivalcev, ki so se opredelili za Madžare, poskočil iz 46,4 % v letu 1880 na 67,1 % v letu 1900. Predlagali so, da naj se velika osnovna šola, ki je bila v lasti katoliške cerkve, prenese v državno upravljanje. V Ritkarovcih (danes Verica - Ritkarovci), kjer je tedaj živelo

210 Slovencev, nihče od šestindvajsetih šoloobveznih otrok, ki bi morali obiskovati šolo v 6–7 km oddaljenih Veliki Dolencih, šole ni obiskoval. Zato je bilo pismenega le 20,5 % prebivalstva. Tudi delež tistih, ki so se naučili madžarščine, so označili za skrb vzbujajoč, zato so prioriteto predlagali ustanovitev državne šole. V Budincih so ocenili za spodbudno, da se je delež tistih, ki so obvladali madžarski jezik, povišal iz 12,3 % na 33,3 %, kar so razlagali z bližino madžarskega etničnega območja. V želji nadaljnje krepitve madžarizacije so predlagali ustanovitev državne osnovne šole v naselju. Naselje Újbalázsfalva, ki je danes sestavni del Števanovcev v Porabju, je imelo tedaj 302 prebivalcev, od katerih je bilo le sedem opredeljenih za Madžare. Ker je bilo naselje neposredno ob jezikovni meji, kjer je že 43 % prebivalstva obvladalo madžarski jezik, so predlagali ustanovitev državne osnovne šole. V porabskih Andovcih so zaradi nizkega števila pismenih in malenkostnega znižanja deleža tistih, ki so obvladali madžarski jezik, prioriteto predlagali ustanovitev državne osnovne šole v vasi ali pa ustanovitev skupne ustanove z Budinci, bodisi v enem ali drugem naselju. V Sakalovcih, ki se danes prav tako nahajajo v Porabju, je bilo pismenih manj kot tretjina prebivalstva. V naselju je sicer bila osnovna šola v upravljanju katoliške cerkve, ker pa so vas uvrščali v tisti pas, ki je tvoril jezikovno mejo med Slovenci in Madžari, so predlagali prenos ustanoviteljstva šole pod državno okrilje. V Slovenski vesi je bilo 45 % življa pismenega, kar je predstavljalo bistveno boljše razmerje, kot je veljalo za ostale porabske slovenske vasi. Hitro je naraščal tudi delež tistih, ki so obvladali madžarski jezik, kar so pripisali bližini mesta Monošter. Predvidevali so, da se bo ob »ustreznih ukrepih« lahko naselje v celoti pomadžarilo, zato so predlagali prekvalifikacijo dotedanje šole v upravljanju katoliške cerkve v državno ustanovo z dvema učiteljema. Na koncu še sledi zanimiv primer Dolnjega Senika. Vas s 723 prebivalci so omenjali kot slovensko-nemško naselje, kjer je živelo tudi štiriintrideset Madžarov. Pismenost prebivalstva je bila zelo visoka, in sicer 51,3 %. Ugotovili so velik porast nemškega dela prebivalstva, ki se je iz 18,3 % zvišal na 36,5 %, kar se je zgodilo na račun velikega znižanja slovenskega življa v dvajsetih letih, ki je iz 79,2 % upadlo na 58,8 %. Še bolj drastični so podatki, da je bilo v šolskem letu od enainosedemdesetih šoloobveznih otrok sedeminšestdeset vpisanih kot pripadnikov nemške narodnosti. Ni dvoma, da je porast deleža tistih, ki so obvladali madžarski jezik, v precejšnji meri povzročil znižanje prestižnosti prav slovenščine in Slovencev. Pristojna oblast je upala, da se bo lahko kljub zelo ugodnemu trendu nemškega jezika in nemške kulture potek dogodkov obrnil v korist Madžarov, zato je prioriteto predlagala prenos šole iz verske pristojnosti v državno upravljanje. O upadanju slovenskega jezika in Slovencev v poročilu ni bilo govora, kar potrjuje dejstvo, da sta se položaj Slovencev in njihov prestiž v naseljih v dolini Rabe že takrat začela slabšati oziroma upadati.

5 Sklepna misel

Od druge polovice devetnajstega stoletja do zadnje tretjine dvajsetega stoletja je na območju nekdanje Slovenske krajine v okviru Madžarske (skupaj s Porabjem) in današnjega Prekmurja praviloma prevladala narodna identiteta večinskega naroda, ne glede na to, ali so to bili Madžari ali Slovenci oziroma »Jugoslovani«. Vsakokratna oblast je stremela k temu, da v ospredje *de facto* postavi pomen državne pripadnosti in zgolj na pravno-teoretični ravni – brez dejanske možnosti nadzora izvajanja uresničevanja obveznosti – uredi možnost ohranjanja narodne in jezikovne identitete manjšinskih skupnosti (te so do leta 1919 ter med letoma 1941 in 1945 predstavljali Slovenci, med letoma 1919 in 1941 ter po letu 1945 pa Madžari). Pri doseganju svojih narodnih in političnih ciljev oblast marsikdaj ni izbirala sredstev, ne glede na to, ali so to počeli z milejšimi (in manj opaznimi) ali strožjimi (neposrednimi in surovimi) »prijemi« oziroma dejanji. Propaganda in agitacija ter diskreditacija šibkejšega je bila praviloma pomembno sredstvo nekajkrat tudi javno deklarirane asimilacijske aktivnosti, ki je bila zmeraj močna v času večjih družbenih in političnih sprememb ter preobratov (razpad avstro-ogrske monarhije in ustanavljanje novih držav, obdobje druge svetovne vojne, leta jugoslovansko-madžarskega konflikta itd.). Kljub strogim pristopom v času avstro-ogrske in Kraljevine SHS, ko so v tedanjih okoliščinah narodne manjšine – tudi s takrat še možno zavestno ali spontano zaprtostjo skupnosti – lahko bolj kljubovale pritiskom in so »lažje« ohranjale lastno narodno pripadnost, je v modernjšem obdobju narodna identiteta prekmurskih Madžarov in porabskih Slovencev postala bolj načeta in manj stabilna. K temu sta svoje nedvomno prispevala nizko število pripadnikov obeh omenjenih skupnosti in spremenjeno družbeno okolje, ko je tudi zaradi odprtosti družbe vprašanje narodne pripadnosti marsikdaj postalo drugorazredno vprašanje (občasno tudi pri samih pripadnikih narodnih skupnosti).

Konfliktne situacije v dvajsetem stoletju ter napetosti med državama so bile ugoden milje za izkrivljanje dejanskih vrednot in preteklih dogodkov. S tem se je oblikovala priložnost za iskanja sovražnika v drugem ali drugače razmišljujočem pripadniku narodnosti ali v sosedu, kar je privedlo do stereotipnih ožigovanj sobivajočega in je zelo negativno vplivalo na oblikovanje narodne identitete. Pomemben element uspešne multietnične in jezikovno dvo- ali večjezične družbe – poudarjanje in osvajanje vrednot drugega ter drugačnosti – se je več desetletij zanemarjalo. Šele v drugi polovici dvajsetega stoletja so se razmere in politike korenito spremenile, žal pa so do takrat maloštevilne skupnosti, kar prekmurski Madžari in porabski Slovenci nedvomno so (slednji v še večji meri), utrpele nepopravljivo škodo glede trdnejšega oblikovanja narodne identitete. Globalizacija zadnjih desetletij je ponovno postavila skupnosti pred nove izzive. Tako okoliščine kot pravno-finančne razmere so danes

bistveno drugačne (v marsičem neprimerljivo boljše), vendar glede na dejstvo, da je pri manjšinski skupnosti v tem prostoru trenutno pomemben izziv ohranjanja zdaj že ne samo lastne, temveč predvsem tako imenovane dvojne narodne in jezikovne pripadnosti, bi bilo zaželeno, da pristojni na evropski, državni in lokalni ravni v tem kontekstu poskušajo pomagati pri ohranjanju tistega, kar se še ohraniti da: to pa je predvsem dejanska jezikovno-kulturna pluralnost območij, kjer živijo avtohtone narodne skupnosti.

Literatura in viri

- AS 1 – Arhiv Republike Slovenije. AS-60. Predsedstvo deželne Vlade za Slovenijo. Prekmurje IV. škatla (31). AS-60. Prekmurje IV. 31. 2770/1921. Pismo Ministrstva za notranje zadeve Kraljevine SHS Predsedništvu Deželne vlade za Slovenijo z dne 14. 3. 1921.
- AS 2 – AS-60. Prekmurje IV. 31. 4078/1921. Poročilo civilnega komisarja za Prekmurje Predsedništvu Deželne vlade za Slovenijo z dne 12. 4. 1921.
- AS 3 – AS 1931. Republiški sekretariat za notranje zadeve. Madžarska manjšina. 1184. 4321-2. inv. 183. 40–126. Referat madžarske manjšine – Dolnja Lendava, 21. 2. 1952. 50–78.
- AS 4 - AS-60. Prekmurje IV. 31. 9175/1920 – Pismo deželne vlade v zvezi z izgonom družine Titan, 9711/1920 – Pismo deželne vlade v zvezi z izgonom Ernesta Straszzerja, Seznam izgnancev iz Dolnje Lendave, Seznam izgnancev iz Prekmurja.
- Balogh S. (ur.), 2002a. Az 1868: XXXVIII. Törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában. *A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai 1848–1993.* Napvilág Kiadó, Budapest, 76–91.
- Balogh S. (ur.), 2002b. Az 1868-as nemzetiségi törvény (1868: XLIV. törvénycikk). *A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai 1848–1993.* Napvilág Kiadó, Budapest, 92–95.
- Borovszky, S. (ur.), 1898. *Magyarország vármegyéi és városai. Vas Vármegye.* Budapest. Fényes, E., *A magyar birodalom nemzetiségei és ezek száma vármegyék és járások szerint.* Pest. 1867.
- Fényes, E., *Magyarország statisztikája* (Első kötet). Pest 1842.
- Godina, F., 1980. *Prekmurje 1941–1945.* Pomurska založba, Murska Sobota.
- Göncz, L., 2001. *A muravidéki magyarság 1918–1941.* Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Lendva.
- Göncz, L., 2006a. *Egy peremvidék hírmondói. Mura menti életképek a 20. század első feléből.* A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága – Anyanyelvi Konferencia, Budapest.
- Göncz, L., 2006b. *Felszabadulás vagy megszállás? A Mura mente 1941–1945.* MNMI Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Lendva.
- Göncz, L., 2014. *Muravidéki magyar tannyelvű iskolák 1945 után. Sokszínű nyelvészet – Nyelvi sokszínűség a 21. század elején.* G. Kiss (ur.). Tinta Könyvkiadó – UMIZ Imre Samu Nyelvi Intézet, Budapest – Alsóőr.
- Göncz, L., 2017. *Prekmurje 1918–1919.* V M. Fujs (ur.) *Prišo je glás. Prekmurci v vojni 1914 – 1918.* 24. Zbornik soboškega muzeja. Pomurski muzej, Murska Sobota, 177–201.
- Göncz, L., 2018. *A nemzeti identitás állapota és az etnikai viszonyok alakulása a Mura mentén.* Muratáj 30 – 18/1-2. Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Lendva, 122–147.
- Göncz, L., 2019. *Emberek a pannon végeken. Huszadik századi sorsok a magyar-szlovén határ mentén.* Magyar Nyugat Könyvkiadó, Szombathely.
- Györe, Z., 1992. 1868:XLIV. Törvénycikk – Egy korai próbálkozás a nemzetiségi kérdés

- törvényes rendezésére. Létünk. XXII. évfolyam 4–5. szám, 1992 július–október. Fórum Könyvkiadó, Novi Sad–Újvidék, 239–254.
- Huzjan, Š., Göncz, L., Kepe, L., in Harmat Császár, J. (ur.), 1998. *Miért? = Zakaj?*, (Lendavski zvezki, 16). Zavod za kulturo madžarske narodnosti, Lendava.
- Ivanóczy, F., 1996. Vázlatok a régmúlt korból. V I. Lukács (ur.) *A vend kérdés. Válogatás eszmék és téveszmék bőséges tárházából*. Košičev sklad, Budimpešta, 39–42.
- Jerič, I., 2000. *Moji spomini*. Zavod sv. Miklavža, Murska Sobota.
- Kokolj, M. in Horvat, B., 1977. *Prekmursko šolstvo*, Pomurska založba, Murska Sobota.
- Kovács, A., 2004. *Földreform és kolonizáció a Lendva-vidéken a két világháború között*. Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet–Zavod za kulturo madžarske narodnosti, Lendava.
- Kóvágó, L., 1964. *A magyarországi délszlávok 1918–1919-ben*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MNL OL 1 – Magyar Nemzeti Levéltár – Madžarski narodni arhiv (v nadaljevanju: MNL) Országos Levéltára – Državni arhiv (v nadaljevanju: OL) K 40 Miniszterelnökségi levéltár – Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési joga előkészítésével megbízott tárca nélküli miniszter (v nadaljevanju: K 40) 1918 – XII tétel. 827. Sklepi ljudskega zborovanja v Murski Soboti z dne 2. 12. 1918.
- MNL OL 2 – K 40. Sz.n. (brez št.) 1919 – XII – 25–28. Pismo Jánosa Czifráka, predsednika Madžarskega prosvetnega društva Slovenske krajine vladi.
- MNL OL 3 – K 26 Miniszterelnöki iratok. 1919 – XXII – 1429.
- MNL SL 1 – MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára. Obál Béla iratai XIV. 66.
- MNL VaML 1 – MNL Vas Megyei Levéltára – Arhiv Železne županije (VaML). IV. 401/a – Vas vármegye főispánjának iratai. Elnöki iratok. 5. skatla. 5/1909. *Novine*. Glasilo Prekmurskih Slovencev. Urednik in izdajatelj: Jožef Klekl. *Vloga Sako-vič Jožefa i tov. na višji šolski svet*. Dolnja Lendava.
- PAM 1 – Pokrajinski Arhiv Maribor. Zbirka »Prevratni dogodki na slovenskem Štajerskem«. Prekmurski Slovenci. SI_PAM/1961. 10/348.
- Slavič, M., 1999. *Naše Prekmurje*. Zbrane razprave in članki. Jože Ternar (ur.) Pomurska založba, Murska Sobota.
- SZEL 1 – Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár. Acta cancellarie 1684/1941. Pismo sombotelskega škofa Grószza ministru za šolstvo in verska vprašanja.
- Varga, S., 1995. *A szlovéniai magyarok műkedvelő tevékenysége 1920–1970*. Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet in Hazánk Könyvkiadó, Lendva–Győr.

Characteristics of the Formation of National Identity of the Population of Prekmurje from 1867 to the mid-20th Century

Abstract

The chapter presents some characteristics of the multifaceted process of national identity formation and national affiliation of the population in the area of today's Prekmurje, which differed from other Slovene regions in many respects, mainly due to the »millennial« affiliation to Hungary. There were periods when, in this ethnically mixed area, the majority nations would place greater emphasis on the state affiliation of individuals and of the community (e.g. at the time of the Austro-Hungarian monarchy, in the 1960s and 1970s), while in times of major political changes (such as the period after World War I, World War II and the decade that followed) national affiliation and the possible conflicts related thereto would be at the forefront.

The cases described in the chapter confirm the finding that from the second half of the 19th century to the last third of the 20th century, in the area of the former Slovene March [Slovenska krajina] (including the Raba Region) and today's Prekmurje, the national identity of the majority nation was generally favoured. Similarities can also be found in the fact that each government put forward the loyalty of the members of national communities to the current state, often neglecting or only formally engaging in the preservation of the national identity and mother tongue of minority communities; up until the 1960s, it would use any means to achieve its goals. Also due to the mentioned inconsistencies and problems, the national identity of the otherwise small number of Hungarians in Prekmurje and Slovenes in the Raba Region was quite tarnished. The importance of a multilingual society based on tolerance and acceptance of diversity was long disregarded, which did not come without consequences, while globalisation over the recent decades presented the communities with new challenges.

The chapter uses and presents Hungarian archival and other sources relevant to the study of national identity of the communities in Prekmurje and the Slovene Raba Region that are less known to the Slovene public.

Keywords: Slovene March, Prekmurje, Raba Region, Hungarian community, Slovene community, national identity, loyalty, nationality rights, mother tongue, Prekmurje dialect